

KAZIMIERZ STUKIN

BARIERY SPOŁECZNE WYSTĘPUJĄCE MIĘDZY PRACOWNIKAMI PGR A ROLNIKAMI INDYWIDUALNYMI

I. UWAGI WSTĘPNE

Państwowe Gospodarstwa Rolne powinny odgrywać szczególną rolę w tych rejonach kraju, gdzie w porównaniu z gospodarką indywidualną zajmują najwyższy procent ogólnej powierzchni użytków rolnych. Dotyczy to głównie takich województw jak: koszalińskie, olsztyńskie, szczecińskie i zielonogórskie. W wielu opracowaniach można spotkać pogląd, że w tych województwach dojdzie do szybkiej integracji rolnictwa państwowego z prywatnym. Miałoby to dokonać się drogą przekazywania ziemi za rentę, jak i podejmowania pracy przez rolników indywidualnych w gospodarstwach państwowych. „W rejonach dużej koncentracji PGR taka droga może stać się atrakcyjna dla wielu rolników, o ile przedsiębiorstwa państwowe będą stanowiły przykład nie tylko pod względem wydajności z hektara, lecz także odnośnie do materialnego i kulturalnego poziomu życia szych pracowników”¹.

Tylko w nielicznych przypadkach wyżej wymienionych województw występują sytuacje sąsiedowania ze sobą gruntów PGR. Najczęstszymi bowiem ich sąsiadami są gospodarstwa chłopskie. Jeżeli w przyszłości PGR ma stać się przedsiębiorstwem organizującym kompleksowe usługi dla całego rolnictwa, bez względu na formę własności, a istnieje po temu podbudowa prawna, ważne jest wskazanie tego, co utrudnia proces przemian zachodzących w relacji wieś indywidualna — PGR.

Dotychczasowe opracowania problematyki socjologicznej, dotyczące relacji rolnik indywidualny — PGR, zajmowały się przede wszystkim stosunkami własności. Rozpatrywano odrębnie PGR, a odrębnie gospodarstwo indywidualne, chociaż wielokrotnie oba stanowiły spójną jednostkę osadniczą. Z tego też tytułu, między innymi, Z. Piotrowski stwierdza, że badania socjologiczne PGR nie powinny koncentrować się wyłącznie wokół społecznych aspektów pracy w przedsiębiorstwie rolnym i konieczna

¹ W. Adamski, *Drogi przebudowy wsi*, Warszawa 1964, s. 513.

jest szeroka analiza życia danej społeczności terytorialnej². Rozwój społeczno-ekonomiczny wsi polskiej nie może być wyznaczony jedynie przez postęp techniczny i ekonomiczny produkcji rolnej. Zmierza on też do przeobrażeń świadomości ludności wsi.

Badano także wzajemne oceny obu społeczności, podejmując takie tematy, jak: „Opinie rolników indywidualnych o pracownikach PGR”, „Opinie pracowników PGR o rolnikach indywidualnych”. Większość badaczy wskazuje na brak integracji między społecznością PGR a społecznością wioskową. Robotnicy rolni stanowią warstwę społeczną do pewnego stopnia zamkniętą. Potwierdzają to dane dotyczące utrzymywania stosunków towarzyskich (80% robotników rolnych ma przyjaciół wśród pracowników PGR, 6,2% wśród innych osób, a tylko 28% wśród indywidualnych rolników)³. „Poza sklepem, poza szkołą społeczność pegeerowska nie jest ze wsią zintegrowana, gdyż ogólny jej poziom kulturalny jest o wiele niższy zarówno w spożyciu materialnym, jak i potrzebach umysłowych. Mówią o tym wszystkie znane mi badania”⁴.

Niski stopień integracji społecznej wsi, zróżnicowanych pod względem stosunków własności, nie jest z pewnością korzystny dla osiągnięcia celów ogólnospołecznych. Stąd też ważność problemów dotyczących barier społecznych.

II. CEL BADAŃ

Celem przeprowadzonych badań było ustalenie:

- stopnia znajomości przez badanych środowiska społecznego wsi i PGR, wynikającego m.in. z częstotliwości kontaktów,
- poziomu urzeczowienia kontaktów indywidualnych,
- instytucjonalnych, sformalizowanych form współpracy,
- kryteriów, według których badani szacują partnera interakcji,
- oceny warunków życia i pracy innych osób na tle warunków własnych.

Zmienne zawarte w powyższych problemach konstytuują między innymi „barierę społeczną”.

Wiele z dotychczasowych ustaleń pojęciowych odnośnie do barier wydają się zbyt wąskie i wycinkowe. Często określa się barierę jako element organizacji służący do utrwalenia lub uniemożliwienia dostępu do warstwy lub grupy społecznej. Jedna z definicji przedstawia barierę, jako

² Z. Piotrowski, *Społeczność Państwowych Gospodarstw Rolnych*, Koszalin. 1803, s. 6.

³ F. Kolbusz, M. Ignar, *Załogi Państwowych Gospodarstw Rolnych a proces uprzemysłowienia*, Kraków 1969, s. 113.

⁴ J. Poniatowski, *Kilka refleksji o ekonomicznospołecznych procesach integracji w PGR*, Roczniki Socjologii Wsi 1966, t. V, s. 117.

przyczynę występujących rozbieżności i różnic⁵. Inna propozycja akcentuje stopień oporu w indywidualnych i grupowych kontaktach, co przeszkadza grupowemu uczestnictwu i grupowemu działaniu⁶.

Definicja bariery społecznej, przyjęta w badaniach, brzmiała następująco: jest to subiektywny lub obiektywny stan utrudniający współżycie określonej kategorii osób lub grup. Bariera może być więc traktowana zarówno jako fenomen psychologiczny (autodefinicja oraz definicja partnerów interakcji), jak i socjologiczny (rodzaj zachowań, stosunków pomiędzy określonymi kategoriami społecznymi). Z uwaga na postulat rejestrowania wielu różnorodnych wskaźników danego zjawiska, przyjęliśmy uwzględnianie w badaniach zarówno wskaźników werbalnych (wypowiedzi badanych), jak i niewerbalnych (faktycznych zachowań).

Bariera społeczna w niniejszej pracy traktowana jest jako system działań, i stosunków społecznych podyktowanych obiektywnym zapotrzebowaniem oraz uznawanymi wartościami, które mogą niejednokrotnie wystąpić w postaci stereotypów. Ocena: „brudny pegeerowiec” może być stereotypem., a więc jednostronnym, uproszczonym i schematycznym obrazem zjawiska.

Stereotyp — to „obraz w głowie jakiegoś zjawiska, obraz jednostronny, uproszczony i schematyczny, a zarazem uproszczona i schematyczna opinia o tym zjawisku. Jest on narzuconym człowiekowi wytworem kultury, który z góry określa sposób widzenia zjawiska”⁷. Stereotypy mają zawsze charakter społeczny i to w podwójnym znaczeniu. S. Ossowski pisze o nich, iż są to obrazy właściwe całej grupie społecznej. „Dotyczą one zazwyczaj nie poszczególnych jednostek, tylko członków poszczególnych zbiorowości: imamy więc stereotyp Polaka, stereotyp Żyda, stereotyp burżuazji, dziedzica czy chłopa. Taki obraz ma tedy społeczny charakter w podwójnym znaczeniu: i dlatego, że został urobiony i przyjęty przez pewną zbiorowość i dlatego, że dotyczy całej zbiorowości: bądź tej samej (typ Polaka w wyobraźni Polaków), bądź innej (typ Warszawiaka w wyobraźni mieszkańca Krakowa)”⁸.

T. Szczurkiewicz mówi następująco o funkcjonowaniu stereotypów: „Kto został zakwalifikowany jako człowiek nieodpowiedzialny, niepewny, ma którym nie można polegać, czy leniwy, ten natrafia w swoim otoczeniu na mur uprzedzeń, który nieraz trudno mu przebić [...] spełniają one inną ujemną funkcję, a mianowicie deformują obraz rzeczywistości społecznej, upraszczają go i prowadzą niejednokrotnie do nieusprawiedliwionych ocen, niewłaściwych zachowań, a nawet do sytuacji konfliktowej [...], zdolność uwolnienia się w myśleniu i w działaniu od stereoty-

⁵ M. Kozakiewicz, *Bariery awansu poprzez wykształcenie*, Warszawa 1975, s. 35.

⁶ H. Bonner, *Group Dynamics. Principles and Applications*, Roland Press Company, New York 1959, s. 64.

⁷ W. Lippman, *Public Opinion*, Macmillan, New York 1922, s. 12.

⁸ S. Ossowski, *Dziela*, t. 3, Warszawa 1967, s. 39.

pów społecznych w uznawaniu grup, sytuacji, rzeczy — jest nader rzadka"⁹.

Według „Newcombla”¹⁰ uprzedzenie jest postawą nieprzychylną i można uważać je za predyspozycję do postrzegania, myślenia, odczuwania i działania: „przeciw” lub raczej „z dala od”, a nie „za” lub „ku” innym jednostkom, szczególnie jako członkom jakichś grup.

Z socjologicznego punktu widzenia przestrzeń spełnia wielorakie funkcje. Traktujemy ją jako barierę utrudniającą komunikowalność międzygrupową, co z kolei powoduje (przyjmowanie pewnych postaw niezgodnych z obiektywną rzeczywistością, przyczynia się do słabej znajomości danego środowiska, a tym samym do bezkrytycznej jego oceny. W psychologii społecznej istnieje zasada: o ile usytuowanie (przestrzenne wpływa na częstotliwość interakcji, wpływa też na stosunki atrakcyjności, a tym samym wpływa na atrakcyjność grupy.

Mówiąc o przestrzeni jako czynniku łączności społecznej S. Ossowski wskazuje na dwie jej funkcje: „po pierwsze wchodzi w grę zależność stosunków społecznych od odległości przestrzennych między członkami zespołu; po wtóre — rola obszaru podporządkowanego grupie społecznej w kształtowaniu się wyobrażeń grupy jako całości”¹¹. W pierwszym wypadku mówimy o bliskości sąsiedzkiej, która nie musi odpowiadać bliskości przestrzennej, ale jest wyrazem bliskości psychologicznej. S. Ossowski wprowadza tu pojęcie tzw. dystansu sąsiedzkiego”. W drugim przypadku „jeśli jakiś zespół ludzki posiada wspólny swój teren, któremu jest tak czy inaczej przyporządkowany — wcale niekoniecznie na podstawie prawa własności — to ten teren jest nie tylko łącznikiem między poszczególnymi członkami grupy, ponieważ jest im wszystkim wspólny i każdemu z nich nadaje piętno swojskości, ale ponadto staje się on elementem obrazu grupy społecznej. [...] Tutaj zespół ludzi wydaje się jak gdyby zrośnięty z terenem, a teren ten przekazuje zespołowi pewne swoje właściwości: jeżeli posiada wyraźne granice, łatwo uchwytny kształt, ograniczoną zabudowę, to cechy te rzutują na wyobrażenie grupy i tą drogą nadają grupie swoistość wewnętrzną”¹². Ponadto S. Ossowski wskazuje na dwie funkcje społeczne obszaru podporządkowanego zbiorowości ludzkiej. Są to funkcje granic oraz funkcje ośrodków atrakcji. Pierwsza z nich ma charakter izolujący (np. typ zabudowy) i w dużym stopniu działa na wyobraźnię ludzką, Funkcję ośrodków atrakcji natomiast spełniają instytucje społeczne rozmieszczone w pasach współżycia zbiorowego (kino, sklep, świetlica itp.) i sprzyjają one różnym rodzajom form interakcji¹³.

⁹ T. Szczurkiewicz, *Studia socjologiczne*, Warszawa 1970, s. 395 - 396.

¹⁰ T. H. M. Newcomb, *Psychologia społeczna*, Warszawa 1970, s. 453.

¹¹ S. Ossowski, *Dzieła*, s. 351.

¹² *libidem*, s. 3(54).

¹³ *Ibidem*, is. 354-360.

III. METODA I ŹRÓDŁA

W niniejszej pracy starano się dokonać konfrontacji trzech warstw, a mianowicie: 1) funkcjonowania opinii wzajemnych, 2) faktycznie występujących kontaktów społecznych, 3) obiektywnych (podobieństw i różnic).

Interesujące nas bariery wyrażają się min. w: ocenach wyborów małżeńskich, wzajemnych kontaktach towarzyskich, świadczeniu usług, uczestnictwie i organizowaniu wspólnych imprez. W badaniach rejestrowano ponadto takie zmienne, jak: wiek badanych, ich wykształcenie, dochód, miejsce zamieszkania w układzie przestrzennymi wsi, pochodzenie społeczne i terytorialne. Chodziło bowiem o ukazanie wpływu powyższych cech na istnienie i rodzaj barier społecznych. Czynnikiem, które sprzyjają powstawaniu barier są: czynnik ekonomiczny (dochód, stopień zaможności, standard mieszkania itp.), wykształcenie, cechy demograficzne (płeć, wiek), wyznanie, pochodzenie społeczne oraz przestrzeń (przestrzeń może bowiem utrudniać komunikowalność w otoczeniu i jego znajomość, np. poprzez ograniczenie interakcji, itp.).

Dane, które będą prezentowane w tej pracy uzyskano w badaniach przeprowadzonych na terenie województwa zielonogórskiego w 1974 r. Badaniami objęto 170 osób. Metodami badań były wywiad oraz analiza dokumentów urzędowych. Wywiad miał charakter zarówno swobodny, jak i kierowany kwestionariuszem. Materiały statystyczne stanowiły roczniki statystyczne i dokumenty urzędowe (akta Urzędu Gminy w Trzebiechowie oraz akta PGR Ledno i Swarzenice). Terenem badań była wieś Swarzenice, PGR położony na terenie wsi Swarzenice oraz PGR Ledno. Ten ostatni oddalony jest 4 km od badanej wsi Swarzenice, stanowiąc odrębną jednostkę przestrzenną, jednakże powiązany jest z wsią licznymi więzami (przystanek autobusowy, szkoła, sklep, klub, przynależność do jednego wielohektarowego gospodarstwa z siedzibą w Swarzenicach). Przestrzeń w tym wypadku miała być główną determinantą istniejących stosunków społecznych a zarazem porównaniem dla sytuacji, gdzie stanowi ona rolę drugorzędną.

PGR Swarzenice ,w społeczno-przestrzennej strukturze wsi nie stanowi odrębnej całości, samostnej jednostki ekologicznej. Wprawdzie kilka budynków mieszkalnych, jak i biura mieszczą się na terenie byłego majątku ziemskiego, oddzielonego od wsi murem, ale znaczna część pracowników PGR mieszka w domach, które bezpośrednio graniczą z domami rolników indywidualnych. Wspólnymi dla obu społeczności są: klub, biblioteka, sklep, możliwości działania w takich organizacjach jak: SZMW, Koło Gospodyń Wiejskich, Ochotnicza Straż Pożarna.

Dobór próby był celowy. Pray doborze kierowano się czasem zamieszkania w danej miejscowości, miejscem i charakterem pracy męża i żony. Uważano, iż charakter pracy w PGR i rolnika indywidualnego jest

zbliżony. W badaniach brano ponadto pod uwagę przybliżone struktury indywidualnego gospodarstwa rolnego i dochodowości. Wśród zatrudnionych w PGR Swarzenice przeprowadzono badania z 30 rodzinami, co stanowi 52% ogółu tam zatrudnionych. W PGR Ledno przebadano 20 rodzin (66% ogółu rodzin pracowników PGR). Rolnicy indywidualni stanowią 71% ogółu zamieszkujących we wsi Swarzenice, a badania przeprowadzono z 35 rodzinami, co stanowi 66% ogółu rolników zamieszkujących na terenie tej wsi.

IV. FUNKCJONOWANIE OPINII WZAJEMNYCH

Opinie są odbiciem subiektywnej strony badanej, rzeczywistości społecznej, niejednokrotnie niezgodnej z obiektywną jej stroną z pozytywnymi lub negatywnymi doświadczeniami wpływającymi ze wzajemnej komunikowalności. Dlatego też postaramy się rozpatrzyć je w kontekście warunków obiektywnych, uzasadniając w ten sposób ich podłoże.

Przyjmując za K. Kwaśniewskim, możemy wyróżnić następujące kategorie wzajemnych opinii:

a) przeceniania (jeżeli opinia o grupie jako całości jest wyższa niż liczba osobistych, pozytywnych doświadczeń i kontaktów z przedstawicielami tej grupy),

b) realizmu (jeżeli dane się równoważą),

c) niedoceniań (jeżeli pozytywnych doświadczeń jest więcej),

d) pobłażliwości (jeżeli więcej jest negatywnych doświadczeń z kontaktów z przedstawicielami grupy, niż negatywnych opinii o grupie jako całości),

e) uprzedzenia (jeżeli opinia ogólna jest bardziej negatywna, niż mogłoby to wynikać z sumy osobistych doświadczeń)¹⁴.

Na istnienie uprzedzeń między społecznością pegeerowską a społecznością wioskową wskazują dane dotyczące opinii odnośnie do ewentualnych wyborów współmałżonka przez respondentów dla swoich dzieci. Wydaje się jednak, iż większe uprzedzenie istnieje u rolników indywidualnych. Odrzucają oni ewentualne wybory partnerów dla swych dzieci spośród środowiska PGR. Rolnicy również w większym stopniu dokonują wyborów spośród własnej grupy społecznej, niż czynią to między sobą pracownicy PGR. Pracownicy PGR znajdującego się we wsi zasadniczo nie ingerują w wybór partnera dla swoich dzieci spośród środowiska chłopskiego. W większości jednak wybory ich odnoszą się do robotników z miasta. Natomiast wybory pracowników PGR umiejscowionego poza wsią diametralnie różnią się od wyborów ich kolegów pracujących w PGR

¹⁴ K. Kwaśniewski, *Adaptacja i integracja kulturowa ludności Śląska po II wojnie światowej*, Zeszyty Naukowe WSP w Opolu 1966, s. 96.

znajdującym się we wsi. Odrzucają oni wybory kandydatów na współmałżonków dla swych dzieci spośród własnej grupy czy środowiska społecznego, pomimo jednak już istniejących dużych wewnątrzgrupowych powiązań małżeńskich. Jeżeli chodzi natomiast o sprawę wyboru przez nich partnera na współmałżonka ze środowiska rolników indywidualnych, to jest on duży i zbliżony do wyboru z innych środowisk pozarolniczych. Mamy tu do czynienia z sytuacją, w której dominuje przecenianie środowiska rolników indywidualnych przez pracowników PGR znajdującego się poza wsią. Wydaje się jednak, że rodzice — pracownicy PGR umiejscowionego we wsi, jak i poza wsią — prócz wykształcenia również w małżeństwie widzą awans dla swoich dzieci, który spowoduje ich wyjście z PGR, czyli ze środowiska, w którym sami żyją i pracują.

Jak kształtują się dane odnośnie do postrzeganych różnic i podobieństw wśród badanych kategorii osób? Respondenci, którzy wypowiedzieli się za brakiem zasadniczych różnic między (społecznością pegeerowską a wioskową (większość stanowili rolnicy — 74,2%) podkreślają charakter pracy wykonywanej przez wszystkich, tzn. pracy na roli. Jest ona wyznacznikiem ich pozycji w społeczeństwie, niezależnie od tego, czy przebiega w gospodarstwie państwowym czy w prywatnym. Jest to praca, która wymaga dużego wysiłku fizycznego, nienormowanego czasu pracy. W tym przypadku jesteśmy świadkami zmiany postaw: nie własność prywatna wyznacza pozycję człowieka, lecz praca, którą wykonuje.

Różnice wskazywane przez pracowników PGR dotyczą w szczególności sytuacji materialnej, z zaakcentowaniem lepszej sytuacji swojej zbiorowości. Opinie pracowników PGR dotyczące ich własnej sytuacji w porównaniu z rolnikami indywidualnymi, wskazują przede wszystkim na to, że uważają oni swoje zarobki za dużo wyższe (nie zależą one ponadto od wyników produkcji w tym stopniu co dochody rolników indywidualnych), swoje warunki mieszkaniowe określają jako lepsze (w szczególności wyposażenie mieszkań w wodę bieżącą, łazienki, centralne ogrzewanie), czas pracy uważają za bardziej unormowany, a samą pracę jako dużo łatwiejszą niż w gospodarstwie indywidualnym z uwagi na jej mechanizację.

Opinie ujemne o własnej grupie dotyczyły natomiast: niskich zarobków niektórych grup pracowników (np. w produkcji polowej), pracy w dni świąteczne (pracownicy oborowi), dużego wysiłku fizycznego. Opinia powyższa jest realna w stosunku do obiektywnej rzeczywistości.

Przewaga opinii pozytywnych nad negatywnymi w samoocenie, budowanych na prawdziwych przesłankach, wzmacnia poczucie własnej wartości i niweluje kompleks niższości pracowników PGR.

Opinie pracowników PGR znajdującego się poza wsią różnią się zasadniczo od opinii pracowników PGR znajdującego się we wsi w ocenie sytuacji rolników indywidualnych. W ocenie sytuacji rolnika indywidualnego w porównaniu z własną sytuacją pracowników PGR akcentuje się

większe dochody, lepsze warunki mieszkaniowe i materialne, lepszą uprawę ziemi i wyższą wydajność, większą samodzielność gospodarowania. Stwierdzono też, że rolnicy indywidualni mają dużo pracy, ale to co wyprodukują jest ich własnością. Pozytywne opinie pracowników PGR dotyczące własnej sytuacji odnosiły się do bardziej unormowanego czasu pracy, mniejszej ilości obowiązków. W powyższym przypadku mamy do czynienia z sytuacją przeceniania rolników indywidualnych przez pracowników tego PGR. Są to oceny oparte bardziej na ogólnym rozeznaniu aniżeli na jednostkowym doświadczeniu. Obie grupy społeczne wspominają o nienajlepszym traktowaniu robotników rolnych przez rolników indywidualnych. Opinie powyższe wyrażają respondenci zarówno starsi, jak i młodzi.

Zważywszy na pozytywne opinie rolników indywidualnych o sytuacji materialnej pracowników PGR w porównaniu z ich własną, dotyczą one: wysokich zarobków, lepszych warunków mieszkaniowych (wskazania na wygodę), lepszej sytuacji materialnej (posiadanie samochodów), większego postępu, dużej mechanizacji, lepszego nawożenia, większej wydajności, lżejszej pracy kobiet, mniejszej liczby kłopotów.

Pozytywne oceny własnej grupy, dokonywane przez rolników indywidualnych, dotyczą cech osobowości, których brak przypisywano, pracownikom PGR. Chodzi tu o: większe zdolności, umiejętność przewidywania, samodzielność („nie lubi jak ktoś stoi nad głową i rozporządza”, „rządzenie samym sobą”, „nie jest się uzależnionym od nikogo”), zamiłowanie do pracy, znajomość życia („pracownik PGR nie zna dokładnie życia”), Opinie te leżą zasadniczo w sferze funkcjonujących stereotypów, w sferze świadomości nieadekwatnej do obiektywnej rzeczywistości. Również w tym wypadku możemy mówić o kategorii uprzedzenia. Opinia ogólna jest zatem bardziej negatywna niż pozytywna. Mamy tu do czynienia z sytuacją, gdzie przy zmieniających się warunkach ekonomicznych grupy ocenianej, uświadamianych przez grupę oceniającą ze wskazaniem na „nie”, trudno jest uwolnić się od stereotypów społecznych w uznaniu grup. Stereotypowe opinie o pegeerowcach, mające przeważnie zabarwienie negatywne, rzutując na prestiż społeczno-zawodowy, potwierdzają także wyniki badań Ł. M. Szwengrub¹⁵. Na pytanie: „Jacy ludzie podejmują pracę jako robotnicy w PGR?” — uzyskano następujące określenia: są to ludzie, którzy nie ukończyli żadnej szkoły i nie posiadają żadnych kwalifikacji, jest to dawna służba folwarczna, ludzie, którzy nigdzie nie mogli dostać się do pracy, małorolni i bezrolni, osobnicy, którzy chcą pracować w rolnictwie, ale nie chcą ponosić żadnej odpowiedzialności, ludzie, którzy ukończyli jakieś szkoły rolnicze, dzieci małorolnych gospodarzy, wyłączeni z dziedziczenia ziemi oraz tacy, którzy chcą dobrze zarobić.

¹⁵ Ł. M. Szwengrub, *PGR w opinii mieszkańców wsi*, Roczniki Socjologii Wsi 1970, t. X, s. 117 - 130,

Porównując zarobki pracowników PGR i dochody rolników indywidualnych należy stwierdzić, że płace miesięczne w PGR są większe od miesięcznych dochodów rolników. Średnia dochodu miesięcznego w największej ilościowo grupie rolników-indywidualnych wahała się w 1974 r. w granicach od 2083 - 2500 zł. Dochody ich więc ubliżały się do najmniej płatnej grupy pracowników PGR, czyli pracowników produkcji polowej. Największe zarobki w PGR osiągają traktorzyści, którzy tworzą tzw. „elitę pegeerowską”. Ich zarobki są głównym magnesem ściągania młodych ludzi do pracy w gospodarstwie państwowym. Można stwierdzić, że baza ekonomiczna pracowników PGR jest korzystniejsza w porównaniu z rolnikami indywidualnymi. Należy dodać (ponadto, że pracownicy PGR posiadają działki rolne o powierzchni 0,5 ha, z których czerpią dodatkowe dochody. W zależności od wydajności ekonomicznej PGR, rokrocznie jest do podziału tzw. „13 pensja”, która również poprawia wyraźnie budżet rodzinny.

Przejdźmy obecnie do porównywania innych zmiennych. Ogólnie można stwierdzić, że np. warunki mieszkaniowe rolników są o wiele korzystniejsze niż pracowników PGR. Są ito zazwyczaj domy duże, kilku pokojowe, stojące w kilkumetrowej odległości od siebie. Wygląd zewnętrzny ich, jak i otoczenie jest bardziej estetyczne. Tego nie można powiedzieć o domach pracowników PGR, gdzie w jednym budynku mieszka kilka rodzin. Często do dyspozycji rodziny pozostaje jeden pokój, kuchnia. Wyjątek stanowią nowe bloki. Brak estetyki zewnętrznej domów wpływa niekorzystnie na ocenę ich mieszkańców. Respondenci rolnicy bardzo często podkreślają, że jeśliby przeszli do pracy w PGR, to pod warunkiem, że będą mieszkać w swoich domach. Ewentualna możliwość, to nowy blok mieszkalny z wygodami. Nowe budownictwo blokowe wyraźnie dzieli obie społeczności. Z jednej strony wiadomo bowiem kto w nim mieszka, ale jest też ono wyrazem pewnego standardu życiowego. Respondenci rolnicy bardzo często wskazywali w swoich wypowiedziach na samochody, które posiadają pracownicy PGR, a które w ich odczuciu są wskaźnikami wzrostu stopy życiowej tej kategorii zawodowej. Wyposażenie mieszkań w radia i telewizory jest zbliżone w obu społecznościach — 59,8% pracowników PGR posiada telewizory, a 50,8% radia. Na wsi 64,2% rolników indywidualnych posiada telewizory i 43,5% radia.

Rozważmy obecnie występujące różnice w wykształceniu, relatywizując je do wieku.

Dane zawarte w tabeli 1 wskazują na to, iż obie grupy badawcze osiągną zbliżony poziom wykształcenia podstawowego (pełnego i niepełnego łącznie). Większy odsetek zatrudnionych w rolnictwie państwowym posiada wykształcenie zawodowe. Wiąże się to z kwalifikacjami, których wymaga się w związku z mechanizacją rolnictwa. Podnoszenie kwalifikacji powoduje automatyczny wzrost zarobków. Takich bodźców brak rolni-

Wiek a wykształcenie respondentów (w odsetkach)

Wiek	Miejsce pracy i wykształcenie								
	PGR poza wsią			PGR we wsi			wieś		
	niepełne podsta- wowe	podsta- wowe	zawo- dowe	niepełne podsta- wowe	podsta- wowe	zawo- dowe	niepełne podsta- wowe	podsta- wowe	zawo- dowe
21 - 30 lat	—	22,5	8,5	—	6,5	—	—	4,6	—
31 - 40 lat	—	7,5	6,5	5,0	22,0	—	1,6	11,4	1,4
41 - 50 lat	12,5	20,0	—	11,5	25,2	—	12,8	16,7	—
51 - 60 lat	2,5	5,0	—	15,0	5,0	—	14,2	10,3	1,4
Powyżej 60	10,0	5,0	—	6,5	3,3	—	14,2	11,4	—
Razem	25,0	60,0	15,0	38,0	62,0	—	42,8	54,4	2,8

kom. Wysoki procent z wykształceniem niepełnym podstawowym charakterystyczny jest dla osób starszych.

W badanym przykładzie nie możemy mówić o wykształceniu jako barierze. Oczywiście jest, że pracownicy PGR są bardziej wyspecjalizowani w poszczególnych dziedzinach produkcji niż rolnicy indywidualni. Rolnik wykonuje bowiem w swoim gospodarstwie wszystkie czynności niezbędne do jego prawidłowego funkcjonowania. Musi on posiadać zatem wiedzę bardziej ogólną, dostosowaną do produkcji wielotowarowej.

V. INTERAKCJE POMIĘDZY PGR A ROLNIKAMI INDYWIDUALNYMI

Interakcje stanowią drugie, przyjęte w niniejszych badaniach ogniwo stosunków między PGR a rolnikami (indywidualnymi). Według Goffmana już „percepcja jest formą kontaktu i wspólnoty; kontrola nad tym co jest postrzegane to kontrola nad nawiązywanymi kontaktami, ograniczenie i uporządkowanie tego co się pokazuje jest ograniczeniem i uporządkowaniem kontaktu”¹⁶. Goffman stwierdza m.in., iż postrzegane elementy cudzych zachowań to wskaźnik tego, co zdarzy się później¹⁷. Faktyczne codzienne kontakty są bardzo złożone. Mają one m.in. charakter kontaktów formalnych i nieformalnych. Stałe formalne stosunki, jak i nieformalne, które (mogłyby ulec instytucjonalizacji, a które wskazują na istnienie barier w tym zakresie, obrazuje poniższy schemat.

¹⁶ E. Goffman, *The Neglected Situation*, w: *Language and Social Context*, Penguin Books 1972., s. 47.

¹⁷ E. Gorman., *The Neglected*, s. 78.

Wymiana rzeczy i informacji pomiędzy PGR i wsią, a ich otoczeniem

VI. KONTAKTY SFORMALIZOWANE

Przypatrzmy się bliżej danym szczegółowym. Faktyczne kontakty wskazują na współpracę w dziedzinie wymiany nasion, ziemiopłodów i hodowli, a na dalszym planie współpraca w Kole Gospodyń Wiejskich, udział w uroczystościach szkolnych. Jest to współpraca typu instytucjonalnego, gdzie PGR występuje w roli zleceńodawcy, a gospodarstwa indywidualne zleceńbiocy. Ma ona charakter jednostkowy i nastawiona jest przede wszystkim na zysk. Sama w sobie jest pozytywna, toruje bowiem drogę do większych możliwości rozwoju, pozytywnego ustosunkowania się rolników do zachodzących przemian. Stanowi także drogę do nawiązywania kontaktów osobistych. Bardzo często rolnicy zwracają się o fachową poradę do kierownika PGR i zootechnika w kwestii upraw, a także hodowli. Większą popularnością wśród rolników cieszy się zootechnik PGR niż gromadzki. Wyjaśnijmy, że na bezpośredni kontakt wpływa w tym wypadku raczej miejsce zamieszkania. Kontakty te mają charakter indywidualny. Ich częstotliwość jest duża.

Formalnymi organizacjami, które sprzyjają nawiązywaniu osobistych kontaktów i przyczyniają się do konsolidacji grup społecznych, są: Koło Gospodyń Wiejskich i Socjalistyczny Związek Młodzieży Wiejskiej. KGW stara się prowadzić dość szeroką działalność wśród obu zbiorowości. Organizuje kursy kroju, szycia, gotowania, a także uroczystości związane z Dniem Kobiet, itp. W działalności tej uczestniczą w większości kobiety ze wsi, natomiast mniejszy jest udział kobiet z PGR. Najlicniejszą grupę stanowią kobiety w wieku 30 - 45 lat.

Organizacja młodzieżowa w swojej działalności społecznej jest motorem większych akcji prowadzonych na terenie wsi i PGR. Organizuje spotkania, uroczystości, niesie pomoc w okresie żniw. Inną płaszczyzną

kontakty grup społecznych wsi jest szkoła. Udział w imprezach szkolnych, a w szczególności w choince szkolnej, jest przykładem, na który często powołują się respondenci.

Przy istniejących dużych możliwościach współpracy w organizacjach społecznych, klubach, uczestnictwa w różnych formach ich działalności brak jest potwierdzenia tego uczestnictwa przez obie społeczności. Istniejąca współpraca typu wymiana zboża czy hodowli nie przyczynia się do konsolidacji grupowej. Jest ona minimalna i ma charakter rzeczowy.

Na wzajemną komunikowalność, jak i na uczestnictwo we wspólnych formach działania ma także wpływ wiek respondentów. W minimalnym stopniu utrzymują współdziałanie międzygrupowe respondenci starsi i najmłodsi wiekiem, natomiast respondenci w średnim wieku najczęściej komunikują się między sobą i uczestniczą we wspólnych działaniach.

Obecne formy współdziałania między analizowanymi grupami społecznymi nie zawsze są aprobowane przez rolników indywidualnych, którzy często rezygnują z możliwości dodatkowego zarobku w okresach szczególnego spiętrzenia robót w PGR. Wobec powyższego kierownictwo PGR jest niejednokrotnie zmuszone sprowadzać siłę roboczą z odległych rejonów Polski.

Pracownicy PGR znajdującego się we wsi, w odpowiedzi na pytanie „Dlaczego nie ma współpracy?“, wskazywali na brak dobrego organizatora, który inspirowałby tę współpracę. Wskazania ich dotyczyły w szczególności imprez kulturalnych. Podyktowane to jest charakterem ich pracy, możliwością wykorzystania wolnego czasu. Rolnicy indywidualni nie chcą brać udziału w otwartych, organizowanych przez PGR, imprezach kulturalnych. Do takich należą np. zabawy taneczne organizowane z okazji dożynek. Same dożynki, organizowane przez PGR, mają jednak charakter zamknięty. Są wyłącznie przeznaczone dla pracowników PGR. Fakt ten wzmacnia poczucie pewnej odrębności grupowej, jak i nieprzychylnie ustosunkowanie się do niej ze strony rolników, ze względu na ważność uroczystości dożynkowych w każdej społeczności wiejskiej. Na brak współpracy wskazywało 60,0% pracowników PGR znajdującego się we wsi, 98,0% pracowników PGR znajdującego się poza wsią oraz 54,3% rolników indywidualnych. Respondenci — rolnicy indywidualni wskazują na takie przyczyny braku współpracy: „PGR nie chce współpracować“, „nie chce wypożyczać maszyn“, „organizuje imprezy wyłącznie dla siebie“, „brak organizatora, który mądrze kierowałby współpracą“. Wielu rolników w swoich wypowiedziach powołuje się na taką współpracę w przeszłości, kiedy to PGR był w trudniejszym położeniu, nie było w nim tak wielkiej mechanizacji. W swoich wypowiedziach rolnicy wskazują przede wszystkim na te dziedziny braku współpracy, które przyniosłyby ewentualne korzyści materialne i są związane bezpośrednio z prowadzeniem gospodarstwa rolnego, a nie na takie, które dawałyby np. pewne przeżycia estetyczne.

Inną obiektywną przyczyną braku współpracy między poszczególnymi grupami społecznymi na wsi są trudności w pogodzeniu pracy we własnym gospodarstwie z pracą w PGR. Słaba mechanizacja rolnictwa indywidualnego i wiek rolników (50% respondentów rolników przekroczyło 50 rok życia) powodują nagromadzenie dużej ilości prac i rezygnację z dodatkowego źródła dochodu, jakim mogłaby być dla rolników praca sezonowa w PGR. Problem ten jest do rozwiązania przez odpowiednią organizację pracy, wyjście z pomocą wsi w postaci udostępnienia maszyn rolniczych i innych usług na zasadzie kredytu. Duży procent respondentów wyraziło gotowość pracy w PGR w zamian za usługi maszynowe. Taka forma współpracy zbliżałaby obie społeczności. Według relacji kierownictwa PGR Swarzenice do 1970 r. PGR nie nawiązywał żadnej współpracy z rolnikami, ani odwrotnie. W miarę postępu technicznego, ekonomicznego wzrostu PGR i efektywności gospodarowania, PGR są w stanie proponować współpracę rolnikom indywidualnym. Ukazały się odpowiednie akty prawne, dzięki którym kierownictwo danego PGR może nie tylko w „deklaracjach”, ale i w działaniu pracować nad zacieśnieniem kontaktów z zewnętrznym otoczeniem, opierając się na obustronnych korzyściach. Miejscowy PGR dostarcza rolnikom ziarno wysokiego gatunku, przekazuje hodowlany materiał zarodowy, który wychowuje się u rolnika, a później po korzystnych cenach sprzedawany bywa do PGR. Ta forma współpracy jest jeszcze mało rozwinięta. W takim układzie miejscowy PGR współpracuje tylko z czterema rolnikami. Forma ta jest jedną z form integracji pionowej rolnictwa.

Analiza kontaktów międzygrupowych w badanym środowisku potwierdza wypowiedź Poniatowskiego, że poza sklepem i szkołą wieś i PGR nie są zintegrowane. Społeczność wioskowa, w przeciwieństwie do społeczności pegeerowskiej, jest bardziej zamknięta. Częste kontakty typu towarzyskiego czy drobnych usług utrzymuje się przede wszystkim z własną grupą.

VII. NIEFORMALNE KONTAKTY SPOŁECZNE

Kontakty społeczne między obiema społecznościami były realizowane przez wybory małżeńskie, utrzymywanie kontaktów z uwagi na miejsce zamieszkania, zaproszenia i odwiedziny domowe, udział w uroczystościach rodzinnych, udzielanie porad, świadczenie wzajemnych usług.

Na pięć małżeństw zawartych w roku 1974 we wsi, jedno z nich było mieszane. Na przypadek ten powołują się często respondenci, a w szczególności rolnicy, podając go jako jedyny, który miał miejsce w ostatnim czasie. Tego typu małżeństwa raczej nie dochodzą do skutku.

Dzieci badanych rodzin zarówno pegeerowskich, jak i rolników indywidualnych w swoich kontaktach małżeńskich związane są przede wszy-

stkim z osobami zatrudnionymi poza rolnictwem. Preferencje dzieci rolników indywidualnych w większości ograniczały się do środowiska, z którego pochodzą, natomiast preferencje dzieci rodzin pracowników PGR ograniczały się do środowiska chłopskiego oraz robotniczego.

Powiązania rodzinne pracowników PGR znajdującego się poza wsią są bardzo duże. Wyboru małżonka dokonuje się we własnej grupie i środowisku. Zjawisko to wiąże się z fatatami dalekiego położenia PGR od większych ośrodków oraz pozostawania dzieci w tym środowisku i podejmowaniem tu pracy. Na 30 rodzin tylko pięć małżeństw jest mieszanych, gdzie jedna strona pochodzi z rodziny chłopskiej. Są to małżeństwa młode. Możliwość otrzymania mieszkania, jak i wysokie zarobki są bodźcami do pozostawania w gospodarstwie państwowym.

Biorąc pod uwagę kontakty społeczne w aspekcie miejsca zamieszkania osób interakcja można twierdzić, że respondenci badanych zbiorowości w swoich częstych kontaktach społecznych w większości ograniczają się do przedstawicieli własnej społeczności terytorialnej. W szczególności czynią to rolnicy indywidualni, których kontakty mają charakter sąsiedztwa społecznego (wybory na terenie całej wsi). Nawiązują oni również kontakty z rodzinami pracującymi w PGR, ale zamieszkałymi na terenie wsi. Rozbieżność ta jest mniejsza wśród kontaktów utrzymywanych przez pracowników PGR. Wskazują oni w większości przypadków na własną grupę, jednakże zauważa się tu stosunkowo duży procent wyborów rolników indywidualnych. Są one znacznie wyższe niż wybory pracowników PGR przez rolników indywidualnych (tato. 2).

Zaproszenia domowe, jak i uczestnictwo w uroczystościach rodzinnych potwierdzają charakter stosunków rodzinno-sąsiedzkich rolników indywidualnych (tab. 3 i 4). Pracownicy PGR w większym stopniu dopuszczają do uczestnictwa w uroczystościach sąsiadów z własnej grupy, jak i rolników. Proporcje częstych zaproszeń członków rodziny i sąsiadów tej grupy równoważą się. W tym wypadku możemy mówić wyłącznie o stosunkach opartych na sąsiedztwie. Pracownicy PGR znajdującego się poza wsią są skazani na siebie. Dość liczne powiązania rodzinne powodują, że stosunki sąsiedzkie pokrywają się ze stosunkami rodzinnymi.

Interesujące dane dotyczą zależności, jakie zachodzą pomiędzy wiekiem badanych a rodzajami kontaktów pomiędzy poszczególnymi kategoriami osób objętych badaniami (tab. 5).

Większą komunikowalność międzygrupową przejawiają respondenci starsi wiekiem, a w szczególności w grupie wiekowej 41 - 50 lat. Wybory pracowników PGR jako partnerów interakcja przez rolników indywidualnych wiąże się z ich miejscem zamieszkania na terenie wsi. Można stwierdzić, że usytuowanie przestrzenne w dużym stopniu wpływa na częstotliwość komunikowania się. Brak jej wyraźnie występuje u respondentów młodych wiekiem, którzy swymi kontaktami wybiegają poza terytorium wsi i utrzymują je z osobami nie związanymi z rolnictwem.

Tabela 2

Kontakty społeczne a miejsce zamieszkania (w odsetkach)

Miejsce zamieszkania	Miejsce pracy												Ogółem				
	PGR poza wsią						PGR we wsi										
	a	b	c	d	r	r	a	b	c	d	r	r		wieś			
W sąsiedztwie	—	60,7	—	3,6	64,3	8,3	52,0	—	3,0	63,3	31,3	4,2	—	6,2	41,7	56,2	
We wsi, ale nie w sąsiedztwie	21,5	—	—	—	21,5	19,2	—	3,0	3,0	25,2	27,1	10,4	8,3	—	45,8	31,3	
Poza wsią	—	7,1	7,1	—	14,2	5,5	3,0	—	3,0	11,5	4,1	—	—	4,2	12,5	12,5	
Razem	21,5	67,8	7,1	3,6	100,0	33,0	55,0	3,0	9,0	100,0	62,5	14,6	12,5	10,4	100,0	100,0	

a — rolnik indywidualny, b — pracownik PGR, c — rodzina, d — inni spoza rolnictwa, r — razem.

Tabela 3

Zaproszenia i odwiedziny domowe a stosunek do zapraszającego (w odsetkach)

Stosunek do zapraszającego	Miejsce pracy												Razem
	PGR poza wsią				PGR we wsi				wieś				
	a	b	c	r	a	b	c	r	a	b	c	r	
Członek rodziny	24,2	3,0	33,3	60,5	4,5	2,3	38,6	45,4	4,4	4,4	44,5	53,3	52,4
Sąsiad	33,3	3,0	—	36,3	43,2	9,1	—	52,3	15,5	22,2	—	37,7	42,6
Inni	—	—	3,2	3,2	—	—	2,3	2,3	—	—	9,0	9,0	5,0
Razem	57,5	6,0	36,5	100,0	47,7	11,4	40,9	100,0	19,9	26,6	53,5	100,0	100,0

a — pracownik PGR, b — rolnik indywidualny, c — inni spoza rolnictwa, r — razem.

Tabela 4

Uczestnictwo w uroczystościach rodzinnych a stosunek do zapraszającego (w odsetkach)

Stosunek do zapraszającego	Miejsce pracy												Razem
	PGR poza wsią			PGR we wsi			wies			Razem			
	a	b	c	a	b	c	a	b	c		r		
Krewni	47,2	5,8	5,8	2,5	2,5	54,0	6,7	16,6	50,0	73,3	64,0		
Sąsiedzi	35,4	—	35,4	23,0	7,7	2,6	3,3	10,0	3,4	16,7	28,0		
Mieszkańcy wsi	—	5,8	5,8	—	7,7	—	3,4	6,6	—	10,0	8,0		
Razem	82,6	11,6	100,0	25,5	17,9	56,6	13,4	33,2	53,4	100,0	100,0		

a — pracownik PGR, b — rolnik indywidualny, c — inni spoza rolnictwa, r — razem.

Tabela 5

Wiek badanych a ich kontakty społeczne (w odsetkach)

Wiek	Usytuowanie przestrzenne i miejsce pracy											
	kontakty w sąsiedztwie				kontakty we wsi				kontakty poza wsią			
	a	b	c	d	a	b	c	d	a	b	c	d
	PGR we wsi											
21 - 30 lat	5,7	—	—	—	—	—	—	1,4	—	—	—	—
31 - 40 lat	7,1	—	—	2,8	—	—	1,4	—	1,4	—	—	4,4
41 - 50 lat	15,7	2,8	—	—	—	8,5	—	—	—	2,8	—	—
51 - 60 lat	17,1	4,4	—	—	—	7,1	—	—	—	1,4	—	—
Powyżej 60	8,6	1,4	—	—	—	4,4	—	—	—	1,4	—	—
Razem	54,2	8,6	—	2,8	—	20,0	1,4	1,4	1,4	5,6	—	4,4
	Wieś											
21 - 30 lat	—	—	—	—	—	3,2	1,1	—	—	—	2,1	—
31 - 40 lat	—	7,4	—	—	—	6,4	1,1	—	—	4,2	2,1	—
41 - 50 lat	4,2	7,6	—	2,1	6,5	7,5	6,4	2,1	—	—	—	—
51 - 60 lat	—	7,4	—	4,2	2,1	5,3	—	—	—	—	—	—
Powyżej 60	—	9,0	—	—	2,1	5,3	—	—	—	—	—	—
Razem	4,2	31,4	—	6,3	10,7	27,7	8,6	2,1	—	4,2	4,2	—

a — pracownik PGR, b — rolnik indywidualny, c — rodzina, d — inni spoza rolnictwa.

W małym stopniu utrzymują kontakty respondenci najstarsi wiekiem, a w szczególności są to rolnicy indywidualni. Można więc stwierdzić, że w kontaktach społecznych bardziej izolują się rolnicy aniżeli pracownicy PGR.

VIII. WNIOSKI

Uzyskane dane pozwalają stwierdzić, iż:

1) Wśród badanych kategorii społecznych nie można mówić o występowaniu bariery ekonomicznej, którą określają takie czynniki, jak: dochód, stopień zamożności, standard mieszkania itp. Sytuacja ekonomiczna badanych grup społecznych jest zbliżona, z minimalną przewagą na korzyść pracowników PGR. Wzajemne oceny wskazują na uświadomienie sobie obiektywnej rzeczywistości przez obie społeczności.

2) Nie występuje także bariera wykształcenia. Obie społeczności osiągnęły bowiem podobny poziom wykształcenia.

3) Usytuowanie przestrzenne wpływa na proces wzajemnej komunikatywności obu grup społecznych. Zamieszkiwanie np. pracowników PGR na terenie wsi sprzyja nawiązywaniu wszechstronnych kontaktów społecznych z rolnikami indywidualnymi. Zamieszkiwanie w kompleksie mieszkalno-gospodarczym PGR (częściowa izolacja) wpływa natomiast

w pewnym stopniu na zmniejszenie komunikowalności międzygrupowej. Całkowita przestrzenna izolacja PGR znajdującego się poza wsią ogranicza z kolei w dużym stopniu komunikowalność międzygrupową, de-formuje opinie o rolnikach indywidualnych w kategoriach przeceniania.

4) Istnieje bariera demograficzna, a szczególnie w jednym jej elemencie — wieku. Większość respondentów rolników przekroczyła 50 rok życia (51,5%), natomiast znaczna większość pracowników PGR nie przekroczyła (powyższego wieku). Fakt ten utrudnia proces komunikowalności międzygrupowej, sprzyja stereotypowemu ocenianiu, hołdowaniu tradycjom. Potwierdza to opinia o uznawanych autorytetach, wskazania na współpracę, jak i uczestnictwo w niej.

5) Istnieje ponadto bariera psychologiczna. U podstaw jej leżą stereotypy. Wyrażają się one przede wszystkim w negatywnej ocenie cech osobowościowych pracowników PGR. W życiu codziennym w większości przypadków mamy do czynienia z działaniem „z dala od”, a nie „za” lub „ku”, mimo istnienia obiektywnych możliwości kontaktów.

Umiejscawiając uprzedzenia na continuum, klasyfikujemy je pomiędzy średnim uprzedzeniem dla rolników a minimalnym dla pracowników PGR. Uprzedzenia nie osiągają pozycji maksymalnej, która świadczyłaby o sytuacji konfliktowej.

Izolacja społeczna pracowników PGR w środowisku, w którym się znajdują, pracują, doprowadziła do poczucia niższości, wstydu się „samego siebie”. Spowodowało to wzmocnienie izolacji tej kategorii w obrębie własnej grupy i brak kontaktu ze środowiskiem szerszym. Potwierdzają to oceny własnej grupy na tle innych.

Na podstawie ustalenia wzajemnych określeń walorów uczestników interakcji, środków emocjonalnych wyrażania opinii, praktycznego charakteru motywacji, interakcji występujących w okolicznościach pomocy (odrobku, pożyczkach, wspierania w nieszczęśliwych wypadkach, poradach, usługach w obrzędach rodzinnych, itp.) stwierdzamy, iż mamy do czynienia jedynie z kontaktami koniecznymi badanych kategorii osób. Można zatem powiedzieć, iż badana społeczność jest społecznością podstawową, pozostającą na wstępnym etapie procesu społeczności otwartej¹⁸. Procesowi otwierania się społeczności a jednocześnie likwidowania barier sprzyjają przede wszystkim: organizacje i instytucje społeczno-polityczne, proces modernizacji produkcji, a także autorytety społeczne (osoby z predyspozycjami do pełnienia ról przywódczych w procesie pobudzania do działania).

Biorąc pod uwagę zawartość interakcji, można w nich wyróżnić treści: a) należące do dziedzictwa, b) akceptowane, ale nie włączone do własnej

¹⁸ B. Urgacz, *Kultura społeczna wsi. Studium typologiczne zjawiska aktywności społecznej*, Warszawa 1978, s. 12.

kultury oraz c) treści innowacyjne (przyjęte na zasadzie eksperymentu). Jest to więc płaszczyzna materialna i świadomościowa.

Istniejący stereotyp pracownika PGR jest wynikiem długotrwałego i tradycyjnego lekceważenia zagadnienia bytu i kulturalnego rozwoju najemnych pracowników rolnych. Źródła tego stanu rzeczy sięgają relacji wieś—dwór, jak i antagonizmów biedota—kułacy (właściwych wczesnokapitalistycznej strukturze) bądź obszarnicy—„proletariusze z ziemi” (właściwych rozwiniętemu kapitalizmowi)¹⁹. J. Poniatowski stwierdza, że: „ten stan rzeczy związany jest zapewne iz długotrwałym i tradycyjnym lekceważeniem zagadnień bytu i kulturalnego rozwoju najemnych pracowników rolnych. Ich społeczność była w okresie międzywojennym uznawana za raczej obcą zarówno w robotniczych, jak i ludowych stronnictwach”²⁰.

Reforma rolna, upaństwowienie ziemi zniósł podstawowy antagonizm. Nie znikła jednak kategoria ludzi, którzy pracowali u obszarników bądź stanowili grupę wyrobników w przedwojennej społeczności wioskowej. Znaleźli oni w większości pracę w PGR bądź zostali samodzielnymi gospodarzami. Ci ostatni, nie mogąc poradzić sobie z pracą w gospodarstwie indywidualnym, często wracali do pracy w PGR. Po wojnie wielu robotników rolnych otrzymało ziemię z rozparcelowanych majątków ziemskich i założyło własne gospodarstwa. Część z nich podjęła inne zajęcia, ale stosunkowo sporo pozostało w dawnych folwarkach lub przeszło do nowo zorganizowanych gospodarstw na terenie województw zachodnich. Trudności z prowadzeniem gospodarstwa chłopskiego, brak „odpowiednich tradycji rodzinnych (w tym często bez dostatecznego, tradycyjnego choćby wdrożenia), a także brak minimalnego wyposażenia w inwentarz żywy i martwy powodowały, że niektórzy nie zaczęli w ogóle samodzielnej pracy na roli. Inni po nieudanej próbie, a często po wielu perypetiach zawodowych, wracali do prostszej dla nich pracy w wielkoobszarowym gospodarstwie, ale często w nowym środowisku²¹. Ponadto zła polityka gospodarowania, która w większości wypadków prowadziła do dewastacji PGR, niskiego poziomu bytowego i socjalnego, wspierała poczucie subiektywne—stereotypowe kategoryzowanie ludności pracującej w PGR. Powodowała poza tym u robotników rolnych kompleks niższości. Przymusowa kolektywizacja w latach pięćdziesiątych wywołała niechęć rolników indywidualnych do gospodarki uspołecznionej, niechęć do tych, którzy ją tworzyli, stanowili jej załogę, niezależnie od ich miejsca pochodzenia, wykształcenia, posiadanych kwalifikacji. Za F. Kolbuszem i M. Ignarem można stwierdzić, że robotnicy rolni nie wytworzyli ponadto w ja-

¹⁹ B. Gałęski, *Zmiany społeczno-ekonomicznej struktury wsi w Polsce Ludowej*, w: *Społeczno-ekonomiczna struktura wsi w Polsce*, Warszawa 1961.

²⁰ J. Poniatowski, *Kilka refleksji*, s. 120.

²¹ Z. Piotrowski, *Społeczność*, s. 18 - 19.

kimś szerokim zakresie określonej ideologii swojego zawodu, która byłaby manifestowana na przykład w dumie zawodowej czy też warstwowej. Wynika to chyba z dużej różnorodności ich pochodzenia społecznego, utrzymywania pewnych tradycji wyniesionych z rodzinnego środowiska. Hamuje to możliwości społecznej integracji wewnątrz tej warstwy²².

SOCIAL BARRIERS OBSERVED BETWEEN WORKERS OF STATE FARMS AND INDIVIDUAL FARMERS

Summary

The task of this article is to find whether and to what extent, there are social barriers observed between individual farmers and workers of State farms interfering in the process of intercommunication of both communities. The social barrier is understood here as a subjective or objective state hindering the co-existence of a given category of people or groups. This barrier can be therefore understood both as a psychological phenomenon (autodefinition and definition of the interaction partners) and a sociological one (type of behavior, type of relations between definite social categories).

Consequently, the confrontation in three aspects was aimed at, i.e.: 1) functioning of mutual opinions, 2) social contacts occurring actually, 3) objective similarities and differences. The initial data for analysis contained results of empirical research carried out among individual farmers (village), workers of a State farm localized in the village and workers of a State farm localized outside of the village. In the last instance, space was the main determinant of the existing social relations and, at the same time, a reference to the situation where it was of a secondary importance. The following was found at the outcome of the investigation: 1) one cannot say that economic and educational barriers are present in the examined categories, 2) spatial isolation of a State farm outside of the village can limit, to a large extent, the intergroup communication ability, deforming thus opinions on individual farmers in categories of overestimation, 3) the demographic barrier can be observed, especially in its element of age, 4) the psychological barrier is also present, it is rooted in stereotypes.

²² F. Kolbusz, M. Ignar, *Załogi*, s. 138.